

Determinants and Dynamics of Migration Changes in the Context of the Russian-Ukrainian War

UDC: 314.15-048.76:355.01(470+571-651.1:477)"20"

DOI: <https://doi.org/10.15421/172436>**Mikula Anastasiya**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0003-1963-0945>, Anastasiya.Mikula@lnu.edu.ua**Kovalisko Natalia**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>, kovalisko@mail.lviv.ua*Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. Intellectual migration is a real problem for most countries in the world today. The only difference is that some countries are recipients of highly qualified specialists, while others are donors. Moreover, the Russian invasion of Ukraine in 2014 has further exacerbated the loss of intellectual potential, where young people are an exceptional socio-demographic and the most mobile group.

The purpose of the article is to research the destructive and constructive determinants of migration changes in the conditions of the Russian-Ukrainian war, including intellectual migration, caused by the influence of various objective circumstances of the further development of military operations and subjective factors (intentions, expectations, motivation for return/non-return of migrants).

Results. The destructive changes caused by the war have led to a decrease in Ukraine's population and problems in human capital formation, according to the analysis of migration changes. In addition, the exodus of intellectual potential is an obstacle to the development of a competitive environment that results in social transformations in the country. The emigration of intellectuals became one of the destabilizing factors for the economic development of Ukraine and the reduction of its institutional potential. However, the mobility of intellectuals, especially under the conditions of war in Ukraine, will contribute to the formation of a competitive scientific environment in the future by developing academic mobility as a tool for raising the professional level of Ukrainian scientists.

Conclusions. The intellectual migration of highly qualified specialists and scientists exists primarily for two most important reasons - security reasons and the opportunity for professional self-realization in better socio-economic conditions. Today, in times of war, there are risks of repeating the bitter experience of the past - losing scientific potential due to mass emigration. Finally, decreasing educational and scientific potential will lead to significant economic losses.

Keywords: migration, "brain drain", the migration crisis, intellectual migration, academic mobility, educational migration, migrational changes

Детермінанти та динаміка міграційних змін в контексті російсько-української війни

Мікула Анастасія, Коваліско Наталія*Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)*

Анотація

Актуальність. Сьогодні інтелектуальна міграція є надзвичайно актуальною проблемою для більшості країн світу, з тією лише відмінністю, що одні країни виступають реципієнтами висококласних фахівців, інші – донорами (слід зауважити, що може мати місце і явище «втрати мізків», коли інтелектуали не реалізують свій потенціал за кордоном). Більше того, російське вторгнення 2022 р. в Україну ще більше загострило проблему втрати інтелектуального потенціалу.

Метою статті є дослідження деструктивних та конструктивних детермінантів міграційних змін в умовах російсько-української війни, зокрема й інтелектуальної міграції, зумовлених впливом різних об'єктивних обставин подальшого розвитку військових дій та суб'єктивних чинників (наміри, очікування, мотивація, повернення/неповернення мігрантів).

Результати. В ході аналізу детермінантів міграційних змін було встановлено, що створені війною деструктивні зміни призводять до зменшення населення України та катастрофічних проблем, пов'язаних з формуванням людського капіталу. Крім цього, відтік інтелектуального потенціалу унеможливує розвиток конкурентоспроможного середовища, що призводить до суспільних перетворень всередині країни. Відтік інтелектуалів став одним із дестабілізуючих чинників для економічного розвитку України та зменшення її інституційного потенціалу. Натомість розвиток академічної мобільності як інструменту підвищення професійного рівня українських науковців, сприятиме формуванню конкурентоспроможного наукового середовища в майбутньому.

Висновки. Інтелектуальна міграція висококваліфікованих фахівців, науковців відбувається передусім із двох найважливіших причин – з міркувань безпеки та бажання професійної самореалізації в кращих соціально-економічних умовах. Сьогодні, в часі війни, є ризики повторити гіркий досвід минулого – втратити науковий потенціал у зв'язку з масовою еміграцією. Очевидним є той факт, що втрати освітньо-наукового потенціалу призведуть до суттєвих економічних втрат.

Ключові слова: міграція, «витік мізків», міграційна криза, інтелектуальна міграція, академічна мобільність, освітня міграція, міграційні зміни

Стаття надійшла / Article arrived: 19.03.2024

Схвалено до друку / Accepted: 25.04.2024

Вступ.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена тим, що на різних історичних етапах процеси міграції були спричинені економічними та політичними мотивами, і найбільших масштабів набирали в роки революційних та воєнних потрясінь. Інтенсивність міграційних процесів почала активно зростати ще у 2014 році, у зв'язку з подіями Євро-Майдану і початком російської окупації на Донбасі та Кримському півострові, що зумовили велику хвилю масових переселень жителів сходу та півдня у інші регіони країни. Більше того, впродовж останніх десяти років набирає обертів не лише внутрішня, але й зовнішня міграція українців, яка досягла свого піку після початку повномасштабного вторгнення у березні-квітні 2022 року.

Аналіз даних ЮНЕСКО вказує на зростання міграційних потоків серед молоді, особливо у контексті українських студентів, що обирають навчання за кордоном. Починаючи з 2014 року, спостерігається істотне прискорення цього тренду, яке порівняно з періодом 2008-2013 років виявилось набагато виразнішим. У 2018 році кількість українських студентів, що навчаються за кордоном, майже вп'ятеро зроста порівняно з 2008 роком, становлячи 157 тисяч осіб. Хоча академічна мобільність та освітня міграція зазвичай розглядаються як позитивні явища для країни походження студентів, оскільки вони відкривають доступ до вищої якості освіти, розширюють вибір навчальних програм, сприяють вивченню іноземних мов і розвивають культурні та соціальні зв'язки, вони також мають свої виклики (Подра, & Петришин, 2022). Зокрема, у дослідженні Е. Лібанової (2018) зазначено, що українські студенти часто розглядають освітню міграцію як можливість еміграції чи "соціального ліфта", що в майбутньому даватиме змогу працевлаштуватися на ринку праці ЄС, та відкриватиме широкі перспективи для трудової або професійної мобільності. Статистичні дані свідчать про зростаючу тенденцію кількості українських студентів, які обирають навчання за кордоном. За останні 20 років цей показник зріс з 5,2 тисяч осіб у 1999 році до майже 80 тисяч осіб у 2017/2018 навчальному році (Українське студентство за кордоном, 2018).

Впродовж 2022-2024 рр. європейські університети максимально спростили умови участі українських студентів в академічній мобільності: збільшили фінансування для України, а також ввели у дію спрощену процедуру конкурсного відбору для того, щоб молодь з найбільш небезпечних регіонів України могла самостійно звертатися до європейських університетів із проханням про прихисток (Штефанко, 2022).

Сьогодні інтелектуальна міграція є надзвичайно актуальною проблемою для більшості країн світу, з тією лише відмінністю, що одні країни виступають

реципієнтами висококласних фахівців, інші – донорами. Проте слід зауважити, що може мати місце і явище «втрати мізків», коли інтелектуали не реалізують свій потенціал за кордоном. Особливо гостро та болоче це питання постає для країн, що мають досвід колоніального минулого, політичних репресій та примусових переселень, які неухильно спричиняли втрати національно свідомої та інтелектуальної еліти. Разом зі зростаючим інтересом сучасних дослідників до чинників та мотивів міграції висококваліфікованих працівників, постає і питання дослідження особливостей інтелектуальної міграції в Україні. Більше того, російське вторгнення 2022 р. в Україну ще більше загострило проблему втрати інтелектуального потенціалу, де молодь є винятковою соціально-демографічною та найбільш мобільною групою. Відтак, виявлення потенціалу міграції та подальших намірів молоді має бути складовою стратегії національної безпеки, відновлення та розбудови України в повоєнний період.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що вивчення інтелектуальної міграції безпосередньо пов'язане із соціологічним дискурсом розгляду соціальної структури та процесів мобільності (О. Білик (2012), О. Симончук (2024)). Вагомі тематичні публікації провідних спеціалістів Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України спеціалістів впродовж останніх десяти років, зокрема щодо масштабів та наслідків вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації (Лібанова, Позняк, & Цимбал, 2022). Інституційні проблеми інтеграції до життя в нових громадах внаслідок вимушеної міграції в умовах війни в Україні розглядають у своїх працях Г. Возняк, Н. Савчук та А. Каспшишак (2023) й інші науковці львівської школи регіоналістики (У. Садова, Т. Васильців, М. Біль, О. Мульська, О. Левицька та ін.), які провели численні дослідження міграційних процесів, їхніх причин і наслідків внутрішніх вимушених переміщень. Йдеться також про аналіз міграційних процесів в умовах трансформації й регулювання регіональних ринків праці України (І. Бараняк, М. Бачинська, О. Махонюк, О. Риндзак, Л. Семів, Р. Теслюк та ін.) (Інститут регіональних досліджень, 2024).

Феномену переміщення, соціальним характеристикам й практикам біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні присвячено статті харківських соціологів М. Бірюкової, І. Руценка, Н. Ляшенко та С. Григорєвої (2022). Порівняльний підхід до вивчення зовнішньої міграції українців до та після повномасштабної агресії Т. Бондар та О.Ганюкова (2023). Порівняння поточного періоду воєнного стану зроблено щодо довоєнного періоду з детальним аналізом переважно напрацьовань ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» та дослідницьких результатів

вивчення причин та обставин міграції кожного періоду в міграційному процесі (релокація, адаптація, інтеграція), умов проживання та особливостей повсякдення мігрантів, реалізації права на працю у пошуках працевлаштування, проблем догляду за дітьми та шкільної освіти, родинних зв'язків та відносин, формування соціальних мереж у спільнотах мігрантів.

Проблемним колом ВПО в Україні загалом займаються громадські організації, волонтерські об'єднання, а також частково органи місцевого самоврядування. Серед науковців цій проблематиці значну увагу приділяють такі дослідники, як О. Балакірева (2015) (трудоий потенціал та рівень державної підтримки ВПО); Т. Бондар (2015) (доступ до медичних послуг та психологічний стан ВПО); О. Іванкова-Стецюк та І. Марков (2018) (моделі інтеграції ВПО); Коваліско Н. та Бубняк С. (2022) (соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб) та інші.

Метою статті є дослідження деструктивних та конструктивних детермінантів міграційних змін в умовах російсько-української війни, зокрема й інтелектуальної міграції, зумовлених впливом різних об'єктивних обставин подальшого розвитку військових дій та суб'єктивних чинників (наміри, очікування, мотивація повернення/неповернення мігрантів).

Результати дослідження.

Війна в Україні суттєво порушила базові передумови відтворення звичного соціального порядку. Трансформація цих передумов (інституційних, матеріальних, демографічних, геополітичних, заняттєвих), своєю чергою, спричинила (і продовжує спричинювати) динаміку міграційних змін і набуття ними специфічних для воєнного стану рис. Під час аналізу виявилось, що за характером впливу на соціальний устрій логічно розрізняти передумови, які викликають як деструктивні/руйнівні, так і конструктивні/сприятливі зміни. Проаналізуємо кожну з передумов і гіпотетично окреслимо зміст детермінованих нею міграційних змін.

Деструктивні міграційні зміни. Повномасштабне вторгнення на територію України актуалізувало перед державою низку критично важливих завдань, серед яких збереження життя і здоров'я громадян, інтелектуального потенціалу країни та уникнення демографічної катастрофи. Експерти Департаменту з економічних і соціальних питань ООН оприлюднили прогноз динаміки скорочення населення. Як очікується, населення України стрімко зменшуватиметься і до 2050 року чисельність у кращому випадку становитиме 36 млн це з урахуванням Криму і Донбасу) (оптимістичний сценарій). У гіршому випадку – 31 млн (песимістичний сценарій). Висновок міжнародних організацій

цілком співпадає з висновками українських вчених. Зниження чисельності населення України до 36 млн до 2050 року фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень (ІДСД) ім. М. Птухи НАН України прогнозували ще у 2008 р. (Розвиток людського капіталу, 2018).

Війна спричинила небачену *хвилю внутрішньої і зовнішньої міграції*, що суттєво вплинуло на структуру зайнятості. Наймасштабнішою для ХХІ сторіччя стала українська міграційна криза, яка увійде в історію як найбільша за своїми масштабами, географією охоплення, кількісними показниками. За даними Управління Верховного комісара у справах біженців Організації Об'єднаних Націй, лише за перші півтора місяця від початку гарячої фази нинішньої російсько-української війни свої домівки залишили 11,4 млн. українців (Через війну, 2022).

До повномасштабної фази війни міграційні потоки створювали трудові мігранти (майже 1,2 млн 2021 року, за даними Міжнародної організації з міграції) і внутрішньо переміщені особи (ВПО) з тимчасово окупованих територій Криму, Донецької та Луганської областей (1,5 млн осіб на січень 2022-го), тобто загалом близько 3 млн. Під час тотальної фази війни, обсяг групи мігрантів значно коливався: за оцінками жовтня 2022 року, місце проживання змінили 12 млн, серед них 5 млн (70% з яких жінки та діти) виїхали за кордон і 6,7 млн перемістилися в межах України, отримавши статус ВПО. Окрім того, 1,2 млн осіб знаходилися на окупованих територіях. У вересні 2023 року, загальна кількість мігрантів зменшилася (до 9,1 млн осіб): за даними Євростату, чисельність біженців з України, які мають статус тимчасового захисту ЄС, становила понад 4,1 млн, а кількість ВПО, за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, – майже 5 млн.

Очікуваним наслідком такої міграції стають значні зміни у структурі зайнятості та, відповідно, у територіальній (регіональній і поселенській) соціальній структурі населення. Переміщення робочої сили та релокація бізнесів, закладів освіти й культури зі Східного і Південного регіонів до Центрального і Західного спричинює зміни в економічному статусі цих регіонів (як переважно індустріальних чи сільськогосподарських, великих чи менших університетських і наукових центрів) (Симончук, 2024).

У сучасному світі міграція стала невід'ємною частиною життя. Безліч людей постійно переїжджає у зв'язку з можливостями навчання, роботи, подорожей. Відтак, розмиваються традиційні кордони між культурами, етнічними групами і мовами, що спричиняє нові виклики та загрози перед сучасним суспільством.

Міграція жінок та дітей в часі війни призводить як до демографічної кризи, так й *інтелектуальних*

втрат. Серед українок, які виїхали, більшість – близько 60–70% має вищу освіту, що робить їх конкурентоспроможними на ринку праці і збільшує шанси адаптуватись в країнах перебування. Європейський Союз надав українським вимушеним переселенцям право на проживання та роботу в усіх 27 країнах ЄС протягом 3 років. Вони також мають право на соціальні виплати, медичну допомогу та доступ до шкільної освіти. Крім цього, багато компаній евакуювали свій персонал за кордон, також спричинивши інтелектуальний «відтік мізків». Особливо це характерно для ІТ-компаній, які в останні роки заробляли величезний експортний виторг для України.

Проблема неповернення як біженців, так і висококваліфікованих трудових мігрантів є також однією з деструктивних змін та стала актуальною вже

через кілька місяців від початку широкомасштабної російської агресії, коли стали зрозумілими колосальні обсяги міграційних втрат України внаслідок війни. Зараз дискусії щодо перспектив неповернення громадян України інтенсифікувались.

Основою для прогнозування, заснованого на кількох варіантах розвитку подальшої міграційної ситуації, є моніторинг й оцінка масштабів міграційних потоків та можливих викликів, з якими як Україні, так і країнам ЄС доведеться зіткнутися в різних варіантах залежно від розвитку військових дій. Міжнародним центром розвитку міграційної політики ще минулого року пропонувалось щонайменше шість можливих міграційних сценаріїв (див. рис. 1). При цьому визнається, що остаточна поведінка в поточному конфлікті визначатиметься цілою низкою факторів як макро-, так і мікрорівня (Düvell, 2022).

ІМОВІРНА ЧИСЕЛЬНІСТЬ МІГРАНТІВ, в залежності від сценаріїв розвитку військових дій						
Сценарій	Повна перемога України, звільнення територій (але частина територій зруйнована)	Окупація незначної частини України (Східні регіони, Крим)	Втрата частини територій на Сході України	Втрата частини територій на Сході та Півдні України	Окупація більшості території України	Перехід території під повний контроль Росії
Імовірна чисельність мігрантів, млн	≤1,65	≥1,65	3,48	4,8	18,8 мл	≥21

Рис. 1. Імовірна чисельність мігрантів в залежності від сценаріїв розвитку військових дій.

Суттєвим чинником неповернення біженців є міграційні наміри, очікування, які є різними та будуть залежати від низки факторів, які впливатимуть на міграційну мотивацію:

- тривалість війни (чим довше триватиме війна, тим менша вірогідність повернення мігрантів);
- масштаби руйнувань, зокрема, втрата житла в Україні (що вищий рівень руйнувань, тим менше шансів повернутися);
- політична ситуація в Україні в контексті окупації частини територій Росією (мігранти повертатимуться на вільні території в Україну та менша вірогідність повернення на окуповані території);
- економічні перспективи України, включаючи зусилля щодо відновлення та їх швидкість (з меншою ймовірністю біженці повернуться до нижчого рівня життя і з більшою ймовірністю повернуться, якщо буде чітка стратегія та результати відновлення України);
- сімейний стан та місцезнаходження інших членів сім'ї, зокрема, вимушена розлука з членами сім'ї чи їх втрата під час війни (мігранти менш схильні повертатися, якщо є втрата близьких та рідних);
- етнічна приналежність (українці рідше повертатимуться на окуповану територію, не в останню чергу через страх переслідування);

- тривалість перебування в ЄС (що довше біженці перебуватимуть у ЄС, тим менша ймовірність того, що повернення буде реальним варіантом);
- правовий статус мігрантів у ЄС та пов'язана з ним політична ситуація (чим менш стабільний їхній статус, тим вища ймовірність повернення);
- інтеграція в приймаючу спільноту, місто та країну, особливо щодо ринку праці й житла, системи освіти та опанування мовою (чим краще інтегровані мігранти та їхні діти, тим нижча ймовірність повернення);
- сприйняття мігрантами життя в ЄС (чим більш позитивно вони оцінюють життя в приймаючій країні, тим більша ймовірність того, що вони залишаться) (Пищуліна, 2023).

Скорочення чисельності громадян України, зміна її соціально-демографічної структури, міграція та неповернення створюють численні ризики для економіки та національної безпеки країни. Численні оприлюднені дослідження останнім часом доводять, що у разі неповернення значної частини громадян України в разі ускладниться повоєнне відновлення країни й ситуація може стати незворотною.

Підсумовуючи, слід відзначити, що повернення біженців багато в чому залежить від безлічі різних змінних, може мати незліченні траєкторії

та сценарії розвитку. Насамперед масштаби, швидкість і стійкість повернення можуть залежати від політики приймаючих країн. Отже, створені війною деструктивні зміни призводять до зменшення населення України та низки проблем, пов'язаних з відтворенням та формуванням людського капіталу. Крім цього, відтік інтелектуального потенціалу унеможливує розвиток конкурентоспроможного середовища, що призводить до суспільних перетворень в усіх сферах всередині країни.

Конструктивні зміни. Війни виснажують матеріальні та людські ресурси країни й порушують соціально-економічний порядок, але водночас часто сприяють появі нових технологій, ресурсів, акторів, що призводить до відновлення або навіть модернізації довоєнного ладу. Цьому сприяють, наприклад, продуктивні технологічні зміни у виробництві й комунікаціях, отримання міжнародних ресурсів і технологій тощо.

Встановлено, що у співробітництві України з Європейським Союзом (далі ЄС) в галузі міграції досягнуто значного прогресу. Сучасна дискусія про майбутнє тимчасового захисту переміщених українців у ЄС розгортається навколо концепції «подвійного наміру», яка, з одного боку, сприяє розвитку навичок, що дозволяють брати участь в економічному житті приймаючої країни, з іншого – підвищує перспективи успішного повернення та реінтеграції для швидкого відновлення України. На відміну від інших історичних прикладів міграції, Україна послідовно висловлює зацікавленість у поверненні своїх громадян після закінчення війни, наголошуючи на їхній ролі у відновленні та реконструкції. Своєчасний початок дискусії щодо кращих шляхів «подвійного наміру» позитивно позначиться на плануванні країн ЄС, але, найголовніше, дасть чіткішу перспективу мільйонам українців, які були змушені залишити свою країну або можуть ще це зробити в майбутньому.

Для прикладу, після початку повномасштабного вторгнення закордонні інституції та університети почали створювати різні можливості академічної мобільності для українських студенток та науковців з України. Їм пропонують продовжити навчання у західних університетах або взяти участь у різноманітних освітніх програмах. У деяких країнах (наприклад, у Польщі чи Литві) також скасовують або відтермінують для українок плату за навчання та проживання у гуртожитках. Уряди окремих країн (наприклад, Чехії чи США) виділяють додаткову фінансову підтримку на потреби українських студенток і запроваджують стипендії для українок. У деяких країнах існують окремі програми, орієнтовані на студенток та аспіранток з України — наприклад, програма «Солідарні з Україною», за допомогою якої можна продовжувати навчання в Польщі. Деякі університети розробляють адаптивні програми українською мовою для біженок з України. Наприклад,

Варшавський університет Collegium Civitas розробив адаптовані програми з українською мовою навчання для студентів першого року навчання. З-поміж мережі європейських університетів частина намагаються підтримувати студенток, викладачок та науковців не лише в академічному полі, але також організують і гуманітарну допомогу. Наприклад, у французькому Université Paris Cité пропонують психологічну допомогу студенткам, які вже дісталися Франції, а також збирають харчові продукти та предмети гігієни, одяг, лікарські засоби для відправлення в Україну (Освіта українських біженок, 2022).

Співпраця в міграційній сфері посідає значне місце у рамках Східного партнерства. У присвяченому співробітництву зі Східними сусідами у посланні Єврокомісії спеціальний розділ присвячено транскордонній мобільності та безпеці, де зазначено, що сприяння вільному і безпечному пересуванню населення є важливим пріоритетом. Взаємодія в галузі міграції передбачає передусім належне регулювання міграційних процесів, зокрема мала включати: протидію нелегальній міграції, розбудову системи захисту біженців відповідно до європейських стандартів, розвиток інфраструктури інтегрованої охорони кордону, боротьбу проти корупції та організованої злочинності. Все це розглядалось як передумова для поступової відміни візового режиму для громадян відповідних країн і як необхідні кроки не лише в інтересах безпеки кордонів ЄС, а й внутрішньої безпеки та стабільності в країнах Східного партнерства. Для їх здійснення ЄС виділяє фінансову та технічну допомогу. (Пищуліна, 2023).

Зокрема, у рамках Східного партнерства, питання міграції та мобільності розглядалось у форматі тематичної платформи «Мобільність і міжлюдські контакти», орієнтованої переважно на студентів, викладачів, науковців, молодь, митців та діячів культури. Завданням платформи є розгляд питань культури та молоді; освіти, наукових досліджень та інновацій; міграції та інтегрованого управління кордонами. На цих тематичних платформах, які проводяться щонайменше двічі на рік, здійснюється обмін досвідом між країнами-партнерами щодо проведених внутрішніх реформ та налагоджуються зв'язки між експертами з цих країн. Ініціативи отримують підтримку від різних донорів, міжнародних фінансових інститутів та приватного сектору. (Пищуліна, 2023).

Припинення війни, розвиток економіки та відновлення інфраструктури та житла є основними чинниками, які сприятимуть поверненню українців додому. При цьому чинник обмеження перебування з боку країн-реципієнтів стоїть відразу після безпеки за рівнем важливості для переміщених осіб там. Ще одним показником того, що українські біженці сприймають свою міграцію як тимчасову, є, наприклад, надання переваги багатьма українськими батьками

варіанту продовження онлайн навчання своїх дітей в українських школах. Для прикладу, наприкінці 2022 р. в Чехії таким чином навчалася 40% українських учнів початкової школи та половина учнів середньої школи. У Польщі, законодавство якої розглядає онлайн-навчання в українській школі як рівну альтернативу фізичному відвідуванню школи, кількість дітей-біженців у місцевих школах не перевищує однієї третини, а 28% продовжували навчатися онлайн в українських школах. (Rozporządzenie w sprawie, 2022)

Перша причина, через яку цілком реально рано чи пізно чекати потужної хвилі повернення, полягає в тому, що самі біженці, вочевидь, мотивовані повернутися додому. Інформаційна цінність соціологічних опитувань щодо намірів повернення біженців, можливо, і обмежена, але точно вселяє оптимізм. Головною причиною називають возз'єднання з родиною. Повертаються здебільшого ті мігранти, у кого виникли проблеми із працевлаштуванням та пошуком житла за кордоном, а також ті, в кого вдома залишилися літні родичі. Перепоною при працевлаштуванні в більшості випадків є мовний бар'єр, який не дозволяє біженцям отримувати кваліфіковану роботу за своїм фахом. Переважно існують пропозиції некваліфікованої роботи в сфері послуг. При цьому переважна чисельність як жінок, так і чоловіків мають вищу освіту та навряд чи готові погоджуватися на будь-яку роботу. Ті, хто був мотивований як трудовий мігрант – вже мали відповідну роботу ще до початку активних бойових дій.

Окрім того, низка соціологічних досліджень підтверджують, що для вимушених мігрантів головною проблемою є питання безпеки. Біженці з зони бойових дій найбільше готові повертатися з-за кордону, але в безпечніші регіони, за умови надання допомоги з житлом, працевлаштування та фінансової підтримки. При цьому ті, хто вже повернувся, вказують на складні умови у місцях повернення.

Висновки.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що подальша динаміка міграційних процесів залежатиме від певного розвитку подій, включаючи як несприятливі, так і сприятливі умови. *За несприятливих умов* (продовження інтенсивних воєнних дій, збільшення числа мобілізованих, подальших людських і матеріальних втрат, зростання потоків міграції, зменшення міжнародної допомоги) ймовірними є значне збільшення груп економічно неактивного населення, зокрема з числа військових і цивільних осіб з інвалідністю, та й таких економічно активних груп як демобілізованих військовослужбовців, безробітних й, відповідно, подальше скорочення і переструктурування різних груп зайнятого населення. Через великі людські втрати серед військових і цивільних зменшується зайняте населення; через поранення і втрату здоров'я значно збільшується група

людей з інвалідністю; через виїзд за кордон великої кількості високоосвічених жінок працездатного віку та мобілізацію до ЗСУ насамперед чоловіків відбувається зміна пропорцій чоловіків та жінок у певних соціальних групах. Відтак, будуть суттєві зміни в демографічній, поселенсько-територіальній, професійній підструктурах та соціальній структурі українського суспільства загалом.

Інтелектуальна міграція висококваліфікованих фахівців, науковців відбувається передусім із двох найважливіших причин – з міркувань безпеки та бажання професійної самореалізації в кращих соціально-економічних умовах. Сьогодні, в часі війни, є ризики повторити гіркий досвід минулого – втратити науковий потенціал у зв'язку з масовою еміграцією. Адже нові університети, зведені за найкращими стандартами, після перемоги та відбудови пошкоджених міст, не вартуватимуть нічого без талановитих викладачів. Як і нові лікарні – без кваліфікованих медиків, а оборонні концерни – без фахових розробників. Очевидним є той факт, що втрати освітньо-наукового потенціалу призведуть до суттєвих економічних втрат. Отже, основними деструктивними міграційними змінами було визначено: демографічні та міграційні втрати, наслідком яких є «відтік мізків» та проблема неповернення мігрантів.

За сприятливих умов (завершення війни у найближчі рік-два, повернення з-за кордону значної частки мігрантів, швидкі темпи відбудови економіки, зокрема завдяки ресурсній допомозі колективного Заходу в межах «Програми з відновлення України») поступово відбуватиметься скорочення «інших активних груп» (шляхом демобілізації особового складу ЗСУ та працевлаштування безробітних, зокрема через «Армію відновлення країни»). Відповідно, повернуться вимушені мігранти, що використовуючи досвід перебування в приймаючих країнах, стануть рушійним інтелектуальним та трудовим потенціалом для подальшої відбудови України після війни.

Узагальнюючи результати численних досліджень, варто відзначити, що однією з найголовніших причин для повернення в Україну буде безпекова ситуація. Тривалість воєнних дій суттєво впливатиме на мотивацію щодо повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб до своїх домівок. Серед причин повернення: возз'єднання родини; проблеми, складнощі (ризик) у пошуку доступного й комфортного житла за кордоном; труднощі з працевлаштуванням; брак власних фінансових ресурсів і обмеження соціального забезпечення; обмеження адміністративної системи конкретної країни чи в межах України; особливості політик ЄС щодо біженців з України тощо. Отже, до конструктивних міграційних змін слід віднести: розбудову системи захисту біженців відповідно до європейських стандартів;

зростання співпраці з європейськими університетами; спільні проекти України та ЄС у рамках Східного партнерства; протидію нелегальній міграції; розвиток інфраструктури інтегрованої охорони кордону; боротьбу з корупцією та організованою злочинністю тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Балакірева, О. М. (2015). *Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб*. Відновлено з https://idss.org.ua/arhiv/2015_27_02_Balakireva.ppt
- Білик, О. М. (2012). Інтелектуальна мобільність населення України. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка: збірник наукових праць*, 4(16), 125-131.
- Бірюкова, М., Рушченко, І., Ляшенко, Н., & Григорєва, С. (2022). Біженці і внутрішньо переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Грані*, 6(25), 143-156.
- Бондар, Т. А. (2015). *Доступ до медичних послуг та психологічний стан внутрішньо переміщених осіб*. Відновлено з <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf>
- Бондар, Т. А., & Ганюков, О. А. (2023). Зовнішня міграція українців до та після повномасштабної агресії (порівняльний аналіз). *Український соціум*, 1(84), 32-53.
- Возняк, Г. В., Савчук, Н. В., & Каспшишак, А. В. (2023). Вимушена міграція в умовах війни в Україні: інституційні проблеми інтеграції до життя в нових громадах. *Регіональна економіка*, 1(107), 45-54.
- Іванкова-Стецюк, О., & Марков, І. (2018). Між двома світами: актуальні життєві стратегії постраждалих від військового конфлікту на сході. *Народознавчі зошити*, 1, 103-111.
- Інститут регіональних досліджень. (2024). Відновлено з <http://ird.gov.ua/>
- Коваліско, Н., & Бубняк, С. (2022). *Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс*. (Монографія). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
- Лібанова, Е. М. (2018). Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*, 2(33), 24-25.
- Лібанова, Е., Позняк, О., & Цимбал, О. (2022). Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 2(48), 37-57.
- Освіта українських біженок за кордоном. (2022). *Cedos*. Відновлено з <https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen-ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherhvnya/>
- Пищуліна, О. (2023). *Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства*. Відновлено з <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf/>
- Подра, О. П., & Петришин, Н. Я. (2022). Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління"*, 1(9), 39-48.
- Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. (2018). *Центр Разумкова*. Відновлено з https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf/
- Рушченко, І. (2022). Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). *Український соціум*, 2(81), 155-168.
- Симончук, О. (2024). Соціальна структура українського суспільства під впливом повномасштабної війни: концептуальні та емпіричні пошуки. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 38-39.
- Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. (2018). *Cedos*. Відновлено з <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku>
- Через війну свої домівки покинули 11,4 млн українців*, – ООН. (2022). Відновлено з <https://www.rbc.ua/ukr/news/voyny-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html/>
- Штефанко, Ю. (2022). Міжнародна академічна мобільність у період війни: Національний Еразмус+ офіс в Україні. *Студентський меридіан*. Відновлено з <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informui/>
- Düvell, F. (2022). *The war in Ukraine. Post-war scenarios and migration repercussions*. Retrieved from <https://www.pragueprocess.eu/en/resources/repository/34-briefs/332-the-war-in-ukraine-post-war-scenarios-and-migration-repercussions/>
- Rozporządzenie w sprawie kształcenia dzieci z Ukrainy. (2022). *Europejskie Centrum Rozwoju Kadr*. Retrieved from https://eckrbialystok.com.pl/index.php/aktualnosci_sg/865-rozporzadzenie-w-sprawie-ksztalcenia-dzieci-z-Ukrainy/

REFERENCES

- 11.4 million Ukrainians left their homes because of the war*, - UN. (2022). Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/voyny-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html/>
- Balakireva, O. M. (2015). *Labor potential and level of state support for internally displaced persons*. Retrieved from https://idss.org.ua/arhiv/2015_27_02_Balakireva.ppt
- Bilyk, O. M. (2012). Intellectual mobility of the population of Ukraine. *Scientific Bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management. Series 1: Economics: collection of scientific papers*, 4(16), 125-131.
- Biryukova, M., Rushchenko, I., Lyashenko, N., & Grigoreva, S. (2022). Refugees and internally displaced persons of the Russian-Ukrainian war: social characteristics and practices. *Grani*, 6(25), 143-156.

- Bondar, T. A. (2015). Access to medical services and the psychological state of internally displaced persons. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf>
- Bondar, T. A., & Ganyukov, O. A. (2023). External migration of Ukrainians before and after full-scale aggression (comparative analysis). *Ukrainian Society*, 1(84), 32-53.
- Development of human capital: on the way to quality reforms. (2018). *Razumkov Center*. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf
- Düvell, F. (2022). *The war in Ukraine. Post-war scenarios and migration repercussions*. Retrieved from <https://www.pragueprocess.eu/en/resources/repository/34-briefs/332-the-war-in-ukraine-post-war-scenarios-and-migration-repercussions/>
- Education of Ukrainian refugees abroad. (2022). *Cedos*. Retrieved from https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-chervnya/
- Institute of Regional Studies*. (2024). Retrieved from <http://ird.gov.ua/>
- Ivankova-Stetsiuk, O., & Markov, I. (2018). Between two worlds: actual life strategies of victims of the military conflict in the east. *Ethnological notebooks*, 1, 103-111.
- Kovalisco, N., & Bubniak, S. (2022). *Social well-being of internally displaced persons in Ukraine: sociological discourse*. (Monograph). Lviv: LNU named after Ivan Franko.
- Libanova, E. M. (2018). External labor migration of Ukrainians: scope, causes, consequences. *Demography and Social Economy*, 2(33), 24-25.
- Libanova, E., Pozniak, O., & Tsymbal, O. (2022). Scales and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, 2(48), 37-57.
- Podra, O. P., & Petryshyn, N. Ya. (2022). Educational aspects of intellectual migration of human capital of Ukraine: causes and consequences. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of Economics and Management"*, 1 (9), 39-48.
- Pyshchulina, O. (2023). *The influence of migration processes on the course of post-war reconstruction of Ukraine, the migration policy of the EU and the countries of the Eastern Partnership*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>
- Rozporządzenie w sprawie kształcenia dzieci z Ukrainy. (2022). *Europejskie Centrum Rozwoju Kadr*. Retrieved from https://ecrkbialystok.com.pl/index.php/aktualnosci_sg/865-rozporzadzenie-w-sprawie-ksztalcenia-dzieci-z-Ukrainy/
- Rushchenko, I. (2022). The great exodus of the Ukrainian people (the phenomenon of displaced persons in 2022). *Ukrainian Society*, 2(81), 155-168.
- Simonchuk, O. (2024). Social structure of Ukrainian society under the influence of full-scale war: conceptual and empirical research. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 38-39.
- Stefanko, Yu. (2022). International academic mobility during the war: National Erasmus+ office in Ukraine. *Student meridian*. Retrieved from <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informuie/>
- Ukrainian students abroad: data for the 2017/18 academic year. (2018). *Cedos*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku>
- Wozniak, G. V., Savchuk, N. V., & Kaspshishak, A. V. (2023). Forced migration in the conditions of war in Ukraine: institutional problems of integration into life in new communities. *Regional Economy*, 1(107), 45-54.